Z ekonomické literatury

ROZVOJOVÁ PROBLEMATIKA POHLEDEM EKONOMICKÉHO MAINSTREAMU

Petr Pavlík, Vysoká škola ekonomická v Praze

Dwight H. Perkins, Steven Radelet, David L. Lindauer, Steven A. Block. Economics of Development

New York, London : W. W. Norton & Company, 2013. 845 s. ISBN 978-0-393-93435-9.

V České republice je rozvojová ekonomie disciplínou spíše málo známou a často podceňovanou. Ve vyspělých západních zemích je však již desítky let etablovanou vědeckou disciplínou. Svými metodami a teoretickým základem si v ničem nezadá se standardní ekonomikou, se kterou úzce souvisí. V podstatě se jedná o mikroekonomii, makroekonomii a mezinárodní ekonomii zohledňující specifika rozvojového světa. Spadají do ní de facto všechna nebo téměř všechna důležitá témata ekonomie, ovšem se zvláštním zřetelem na situaci rozvojových a transformujících se zemí. Rozvojová ekonomie však navíc zahrnuje i některá speciální témata, kterými se jiné ekonomické disciplíny buď vůbec nezabývají, nebo jen velmi okrajově.

Sedmé vydání americké učebnice „Ekonomie rozvoje“ (Economics of Development) autorů D. H. Perkinse, S. Radeleta, D. L. Lindauera a S. A. Blocka z roku 2013 lze považovat za jednu z nejlepších učebnic této disciplíny, které jsou v současnosti k dispozici. První vydání bylo publikováno již v roce 1983. Tato učebnice je rozdělena do čtyř hlavních částí, které ve svém souhrnu obsahují 20 kapitol. První část je zaměřena na rozvoj a růst. Jsou zde objasněny termíny

rozvoj a růst i vzájemný vztah mezi nimi. Také jsou zde vysvětleny vybrané teorie ekonomického růstu a problematika vztahu státu a trhu. Druhá část se zabývá otázkou rozdělování a lidských zdrojů. Klíčová pozornost je zde soustředěna na problematiku nerovnosti a chudoby. Dále je zde probrána tematika populačního vývoje, vzdělání a zdraví. Třetí část je věnována makroekonomickým politikám, které mají podnítit celkový rozvoj. Vedle takových okruhů problémů jako jsou investice a úspory, fiskální politika, monetární politika a inflace, vnější dluh a finanční krize, se tato část zabývá zevrubně rovněž zahraniční pomocí. Poslední část je zaostřena na problematiku zemědělství, obchodu a udržitelného rozvoje.

První kapitola učebnice Perkinse a kol. je podle svého názvu věnována různým vzorovým případům rozvoje. Jsou zde také definovány některé základní pojmy jako např. ekonomický růst, ekonomický rozvoj, globalizace, země Jihu a Severu, rozvojové země a třetí svět (aniž je v této souvislosti zmíněna osobnost francouzského demografa, ekonoma a sociologa Alfreda Sauvyho, který tento termín použil v roce 1952 jako první). Je zde také uvedena stručná charakteristika

studia rozvojové ekonomiky, z které lze usuzovat, že autoři chápou termíny ekonomie rozvoje (economics of development) a rozvojová ekonomie (development economics) jako synonyma. Je zde rovněž představena klasifikace Světové banky, která dělí země do základních skupin podle výše příjmu na obyvatele.

Druhá kapitola je zaměřena na způsoby měření ekonomického růstu a rozvoje. Je zde vysvětlena podstata takových klíčových makroekonomických agregátů, jakými jsou hrubý národní produkt a hrubý domácí produkt a je vysvětleno, jak se počítá jejich hodnota v paritě kupní síly a jak probíhal ekonomický růst na základě empirických údajů v letech 1970–2010. Dále je zde blíže charakterizováno, co se myslí pod pojmem ekonomický rozvoj a velmi podrobně je popsána konstrukce indexu lidského rozvoje, který je jednoduchým, ale výstižným vícerozměrným ukazatelem postihujícím současně tři důležité dimenze lidského rozvoje – ekonomickou výkonnost, zdraví a vzdělání. Kapitola obsahuje i základní informaci o Rozvojových cílech tisíciletí (Millennium Development Goals, MDGs), které byly stanoveny v roce 2000 s výhledem do roku 2015.

Třetí kapitola je soustředěna na koncepci a vzory ekonomického růstu. Je zde pojednáno o roli akumulace výrobních faktorů a produktivitě v souvislosti s ekonomickým růstem. Role úspor, investic a akumulace kapitálu je prezentována na příkladu Solowova růstového modelu, kterému se podrobněji věnuje i následující kapitola. Třetí kapitola dále obsahuje kvalitativní výklad o vybraných faktorech, které mohou příznivě působit ovlivnit hospodářský růst, jako jsou makroekonomická a politická stabilita, investice do zdraví a vzdělání, efektivní vzdělání a adekvátní instituce, příznivé prostředí pro soukromé podnikání, otevřenost ekonomiky z hlediska obchodu a příznivé geografické podmínky.

Za poměrně náročnou lze označit čtvrtou kapitolu, která je celá věnována teoriím

ekonomického růstu. Od základního růstového modelu autoři přecházejí k podrobnému výkladu Harrod-Domarova růstového modelu, včetně pojednání o jeho silných a slabých stránkách, a poté přecházejí k neoklasické produkční funkci a Solowovu neoklasickému růstovému modelu. Zvláštní pozornost je věnována technologické změně v Solowovu modelu a dále pak je kapitola ukončena zmínkou o nových přístupech k ekonomickému růstu, zejména o endogenních růstových modelech. Je škoda, že tato kapitola nezahrnuje ani zmínku o Rostowově teorii stádií ekonomického růstu (pouze stručná zmínka o ní se nachází ve 14. kapitole), neboť je významnou součástí dějin nejen ekonomického myšlení, ale i dějin sociologických a politologických teorií.

Za velmi důležitou lze považovat pátou kapitolu, která se zabývá vztahem státu a trhu. Zajímavý je popis a hodnocení fundamentálních změn, které proběhly ve světové ekonomice v 70. a 80. letech minulého století. Detailně je zde popsán souhrn doporučení Johna Williamsona, jakým směrem by se měly ubírat protržní reformy, který je znám pod názvem Washingtonský konsensus. Kapitola obsahuje také subkapitolu věnovanou přechodu od příkazové ekonomiky sovětského typu k ekonomice tržní. Byť se jedná o poměrně velké zjednodušení celého transformačního procesu, který proběhl či stále ještě probíhá ve všech zemích bývalého sovětského bloku i některých zemích mimo tento blok, je chvályhodné, že publikace Perkinse a kol. se tomuto tématu alespoň rámcově věnuje. Tato tematika totiž bývá ve většině západních učebnic ekonomie dosti opomíjena.

Šestá kapitola je zaostřena na jedno z klíčových témat rozvojových studií, kterým je problematika nerovnosti a chudoby. Je zde vysvětleno, jakým způsobem lze znázornit příjmovou nerovnoměrnost, co to je Lorenzova křivka, Giniho koeficient koncentrace a Kuznetsova křivka. Dále je objasněno,

jak lze měřit chudobu a jakým způsobem a na jaké výši je stanovována hranice chudoby. V kapitole jsou zmiňovány i strategie směřující k redukci chudoby. Autoři si v závěru kapitoly všímají i otázky globální nerovnoměrnosti a jaké trendy lze v této souvislosti empiricky pozorovat.

Šestá kapitola je věnována populačnímu vývoji a některým jeho ekonomickým souvislostem. Svým interdisciplinárním charakterem tak patří na pomezí mezi demografií a ekonomikou. Nedílnou součástí kapitoly je deskripce procesu demografického přechodu (demographic transition), který je některými demografy označován termínem „demografická revoluce“. V této kapitole je pozornost věnována také příčinám populačního růstu, jeho souvislostem s ekonomickým rozvojem i tomu, jaká populační politika je uplatňována v rozvojových zemích (např. „politika jednoho dítěte“ v Číně).

Osmá kapitola se zabývá problematikou vzdělání. Inspirativní je zde zejména pokus podívat se na vzdělání i optikou analýzy nákladů a přínosů (cost and benefits analysis), kdy je školní výuka chápána jako svého druhu investice, kterou lze kvantifikovat. Autoři dále upozorňují, že školní výuka představuje nejen soukromou investici, ale také investici sociální a tudíž lze definovat její sociální přínos (social return). Odtud se dostáváme k tomu, že školní výuka může představovat rovněž pozitivní externalitu. Otázka vzdělanosti je bezesporu jedním z klíčových problémů zaostávajících zemí a je to také jedna z prioritních oblastí, do kterých by měly tyto země investovat. Bez kvalifikované pracovní síly a dostatečného lidského kapitálu nelze totiž plně využít jakkoliv velké přírodní bohatství k prospěchu dané země.

S kvalitou lidského kapitálu a možnostmi zvyšování produktivity práce úzce souvisí i téma deváté kapitoly, kterým je zdraví. Koncentrovaným výrazem zdravotního stavu populace určité země je střední délka života. Proto se jedná o jeden z klíčových demogra-

fických ukazatelů, jehož význam přesahuje hranice demografie a je mu oprávněně věnována pozornost i v této kapitole. V jedné ze subkapitol autoři dávají do souvislosti zdraví, příjem a růst. V jiné zase vytipovali tři kritické nemoci, které mají mimořádný dopad na zdraví i na ekonomiky rozvojových zemí: HIV/AIDS, malárii a tuberkulózu.

Desátá kapitola pojednává o investicích a úsporách. Tato kapitola je zahájena objasněním „cost-benefit analysis“ a od něho se výklad odvíjí přes náklady obětované příležitosti k bariérám produktivních veřejných a soukromých investic. Závažná je část kapitoly, která rozebírá v celé šíři problematiku přímých zahraničních investic. Jejich přítomnost nebo absence má totiž mimořádný vliv na stimulaci hospodářského růstu. Různé země však dokážou využít jejich blahodrný potenciál v různé míře v závislosti na řadě okolností. Důležitou roli v oblasti přímých zahraničních investic hrají nadnárodní korporace. Další část kapitoly je věnována domácím i zahraničním úsporám a v návaznosti na to kapitálovým tokům z a do rozvojových zemí.

11. kapitola je zaměřena na fiskální politiku. Autoři si pečlivě všímají jak výdajové tak příjmové stránky státního rozpočtu, ale té příjmové věnují výrazně větší prostor. Docházejí k poznatku, že rozvojové země spoléhají hlavně na nepřímé daně (např. daně z přidané hodnoty a cla) spíše než na daně z příjmu a daně z kapitálových výnosů, jejichž výběr je složitý z administrativního hlediska.

Hlavními tématy 12. kapitoly jsou rozvoj finančního systému a problematika inflace. Jsou zde kvalifikovaně vysvětleny podstatné komponenty a aspekty fungování finančního systému jakými jsou např. peněžní zásoba, finanční aktiva a pasiva, finanční zprostředkování, finanční stabilizace apod. Velmi poučná je část věnovaná inflaci a jejím příčinám a jsou zde rovněž popsány typy inflace (chronická, akutní a hyperinflace) a uvedeny příklady zemí, kde k takovým typům

inflace došlo. V této kapitole je uvedena také stručná charakteristika režimů směnných kurzů. Z hlediska rozvojových zemí je velmi relevantní část textu věnovaná mikrofinancím obecně a mikroúvěrům zvláště, které se osvědčily jako velmi účinný nástroj na zlepšení životní úrovně nemalé části chudého obyvatelstva.

V ohnisku zájmu 13. kapitoly jsou zahraniční dluh a finanční krize. Vnější zadluženost některých rozvojových zemí dosáhla obřích rozměrů a stala se téměř nezvladatelnou. Obzvláště tíživá je situace chudých těžce zadlužených zemí (tzv. skupiny HIPC, Heavily Indebted Poor Countries), pro které však byl vytvořen program k postupnému zmírnění jejich neúnosné zadluženosti. Velmi zajímavá je část kapitoly pojednávající o finančních krizích v tzv. „emerging markets“ jakými byly např. mexická krize v roce 1995, brazilská krize v roce 1998, asijská krize v roce 1997 a argentinská krize v roce 2001.

14. kapitola se věnuje tématu, o kterém se někteří mylně domnívají, že je hlavní nebo dokonce jedinou náplní celé rozvojové ekonomie. Tímto tématem je zahraniční pomoc především z hlediska jejích ekonomických aspektů. Zvláštní pozornost je upřena zejména na tzv. oficiální rozvojovou pomoc (ODA, Official Development Assistance), jak z pohledu donorů tak i příjemců. Část kapitoly se zabývá vztahem mezi pomocí, růstem a rozvojem. Kapitola se také dotýká důležité a komplexní problematiky efektivnosti rozvojové pomoci.

Zřejmě nejexaktnější charakter má ze všech kapitol 15. kapitola o řízení krátkodobých krizí v otevřené ekonomice. Tato kapitola je z celé učebnice pravděpodobně nejnáročnější na pochopení a je určena spíše pokročilejším čtenářům, neboť vysvětluje netriviální vztahy mezi takovými kategoriemi, jako je reálný efektivní směnný kurz, obchodovatelné a neobchodovatelné statky, vnější a vnitřní bilance, absorpce, rovnováha a nerovnováha v rámci tzv. australského

modelu rozvojové ekonomiky. Tento model je pak aplikován na objasnění tzv. holandské nemoci (Dutch disease), která stručně řečeno znamená situaci, kdy nějaká země v důsledku dosažení vyšších exportních cen nebo většího přílivu zahraničního kapitálu může v konečném součtu být poškozena.

16. a 17. kapitola pojednávají o problematice zemědělství. Zatímco 16. kapitola zkoumá vztah mezi zemědělstvím a rozvojem, 17. kapitola se soustřeďuje na roli technologie, různých politik a institucí na zemědělský rozvoj. V 16. kapitole je objasněn jak neoklasický dvousektorový model, tak možnosti zemědělství zmírňovat chudobu. Jádrem 17. kapitoly je analýza technického i ekonomického stropu rozvoje zemědělství. Je zde objasněn proces tzv. zelené revoluce, která dokázala zachránit milióny lidí před hladem. Poslední část práce je věnována pozemkovým reformám a světové potravinové krizi v období 2005–2008.

Mezi nejdůležitější části učebnice bezesporu patří kapitoly 18 a 19, které jsou obě zaměřeny na mezinárodní obchod. 18. kapitola je hlavně o vztahu mezi obchodem a rozvojem v různých souvislostech. 19. kapitola je především o vybraných aspektech obchodní politiky. Zvýšená pozornost je oprávněně věnována teorii komparativní výhody, „prokletí“ plynoucí z bohatých zásob nerostných zdrojů a je zde vysvětleno i jádro Prebischovy teorie periferní ekonomiky, aniž by byl tento termín být jednou použit. V 19. kapitole jsou vysvětleny dvě hlavní strategie, kterými se rozvojové země v oblasti mezinárodního obchodu mohly vydat: importní substituce a exportní orientace. Kapitola neopomněla ani otázku vztahu mezi obchodní strategií a průmyslovou politikou, vliv obchodu na zmírňování chudoby a multilaterální jednání v rámci Světové obchodní organizace (WTO).

Poslední 20. kapitola má podobně jako sedmá kapitola interdisciplinární charakter a nachází se kdesi na pomezí mezi ekonomikou a ekologií, i když k ekonomii má nesporně

mnohem blíže. Pojednává o nesmírně komplexní problematice, jakou je udržitelný rozvoj. Je zde diskutována problematika externalit, selhání trhu i selhání politiky státu. Pozornosti autorů neunikly ani globální klimatické změny v kontextu ekonomického rozvoje.

Ačkoliv celou učebnici považují za velmi zdařilou z obsahového hlediska a také z hlediska její celkové informační a analytické hodnoty, k její celkové struktuře mám určité výhrady, především pro její nevyváženost. Zatímco problematice zemědělství jsou věnovány hned dvě kapitoly, průmyslu a procesu industrializace není věnována ani žádná samostatná subkapitola. Totéž platí o sektoru služeb. Těžko lze argumentovat, že otázka rozvoje primárního sektoru v rozvojovém světě je natolik významná, že pak lze ospravedlnit relativně okrajovou pozornost věnovanou rozvoji sekundárního a terciárního sektoru. Byl to právě proces industrializace, který umožnil tzv. nově industrializovaným zemím Asie a Latinské Ameriky významně navýšit svou ekonomickou výkonnost. Je to právě sektor služeb – a nejedná se jen o služby tradiční a jednoduché, ale i velmi sofistikované – který je hlavním tahounem tak velké ekonomiky rozvojového světa, jakou je ekonomika Indie. Sympatická je pozornost, která je v práci věnována demografickému vývoji a faktorům, které na něj působí. Překvapuje však, že je v práci jen minimální pozornost věnována otázkám zahraniční migrace a nulová pozornost procesu urbanizace. Je třeba přiznat, že práce je přímo nabitá důležitými informacemi a relevantními poznatky, je v ní dopodrobna vysvětlena celá řada významných souvislostí, a proto logicky při omezeném rozsahu nebylo možné do ní zařa-

dit úplně všechno. Přesto se domnívám, že bylo možné zkrátit některé poněkud zdlouhavější pasáže a na úkor toho tam zařadit, popř. více rozvést některá témata zmíněná výše.

Celkovou kvalitou je nicméně tato publikace plně srovnatelná s velmi povedenou učebnicí A. P. Thirlwalla s úplně identickým názvem, která v roce 2011 vyšla dokonce již v devátém vydání. Obě učebnice jsou si v mnohém podobné, ale v některých aspektech se významně liší. Ačkoliv jsou obě zaměřeny na stejnou problematiku, dosti výrazně se odlišuje jejich vnitřní struktura a důraz na jednotlivé jevy a procesy. V obou případech autoři vycházejí z mainstreamové ekonomie. Obě učebnice jsou založeny převážně na neoklasické analýze, ale nebrání se ani neokeynesiánskému vidění světa tam, kde je to účelné.

Thirlwallova 678stránková učebnice je rozdělena do šesti hlavních částí: první je věnována rozvoji a zaostalosti (underdevelopment), druhá faktorům procesu rozvoje, třetí příčinám zaostávání, čtvrtá roli státu, alokaci zdrojů a trvale udržitelnému rozvoji, pátá financování ekonomického rozvoje a konečně šestá je zaměřena na mezinárodní obchod a platební bilanci v souvislosti s rozvojem. I s přihlédnutím k tomu, do jakých kapitol a subkapitol jsou jednotlivé části dále rozděleny, považují strukturu Thirlwallovy práce za zdařilejší než strukturu učebnice Perkinse a kol. Byť je Thirlwallovo dílo o něco kratší než 845stránková recenzovaná publikace, nejsou v něm vynechány žádné klíčové pojmy ani neúnosně zestručněna či dokonce vynechána prakticky žádná zásadní témata. Naopak lze říci, že učebnice Perkinse a kol. je zase psána čtivějším jazykem a lépe se v ní dají identifikovat nejpodstatnější souvislosti.